

Besprekingsartikel

Naar een sociaal-culturele kapitaalrekening voor Nederland?

Het Sociaal en Cultureel Rapport 2006

Wil Arts¹

1. Inleiding

De laatste jaren heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau zijn tweejaarlijkse Sociaal en Cultureel Rapport een andere inhoud gegeven. Aanvankelijk, dat wil zeggen van 1974 af, lag de nadruk op een samenhangende beschrijving, onderverdeeld naar een flink aantal maatschappelijke beleidsterreinen, van de sociale en culturele situatie in Nederland. In latere jaren gebeurde die beschrijving soms in een longitudinaal (1998) of in een Europees vergelijkend (2000) perspectief. Deze samenhangende beschrijving is sinds kort, dat wil zeggen sinds 2001, echter ondergebracht in de ook al tweejaarlijkse 'Sociale Situatie van Nederland'-rapporten. Dat maakte de weg vrij voor een toespitsing van de Sociaal en Cultureel Rapporten op bepaalde relevante thema's. Zo bevatte het rapport van 2002 een poging om de kwaliteit van de quatrijke sector vast te stellen en in 2004 ging het om een toekomstverkenning. In 2006 luidde de titel: *Investeren in vermogen*.

Normaliter is het SCP geneigd zich in zijn onderzoek en rapportages te richten op die delen van de Nederlandse bevolking die sociaal onderbedeeld of kwetsbaar zijn en daardoor zorg wekken. Dit is begrijpelijk, zegt directeur Schnabel in zijn voorwoord bij het recentste rapport, omdat juist daar de vraag speelt of de overheid een taak heeft bij het oplossen van de gesignaleerde problematiek en het lenigen van de aangetroffen nood. Als dat inderdaad het geval is, dan rijst de vraag of het te voeren of gevoerde beleid wel effectief is.

Het hier te bespreken rapport van 2006 richt zich echter niet zozeer op de schaduwzijde van de Nederlandse samenleving, maar veeleer op de zonzijde. In het huidige rapport wordt het perspectief namelijk omgedraaid. De nadruk ligt nu op sociale categorieën en groeperingen 'die het wel goed doen en goed hebben – soms tegen de verdrukking in – (...) die vooroplopen bij gewenste ontwikkelingen, en (...) door extra inspanningen een bijdrage leveren aan de kwaliteit van de samenleving' (p. 1). Misschien valt van succesvolle bevolkingsgroepen, dat wil zeggen succesvol vanuit het oogpunt van wat maatschappelijk nastrevenswaardig is, wel meer te leren dan van in dit opzicht falende groepen. Dan kan beleid worden gevoerd dat bepaalde hoopvolle ontwikkelingen stimuleert naast beleid dat zorgwekkende ontwikkelingen afremt of ombuigt.

2. Terug naar af?

Een van de interessante aspecten van dit rapport is dat het in zekere zin een terugkeer inhoudt naar de beginjaren van het SCP. De oprichting van het SCP in 1973 was een product van de tijdgeest: het geloof in de maakbare samenleving en de ermee gepaard gaande opkomst en bloei van wat in de literatuur wel bekendstaat als de sociale-indicatorenbeweging. In verscheidene Westerse landen werden indertijd namelijk pogingen ondernomen stelsels van sociale indicatoren te ontwikkelen die een aanvulling zouden kunnen vormen op de vigerende stelsels van nationale economische rekeningen. Op basis daarvan zou systematischer sociaal en cultureel beleid kunnen worden gevoerd en geëvalueerd. Het verwezenlijken van deze ambitie stuitte echter op problemen van praktische en theoretische aard. De sociale rekeningen zijn er nooit echt van gekomen, de sociale-indicatorenbeweging verloor haar aantrekkingskracht en het geloof in de maakbare samenleving nam af.

Bij het lezen van het huidige rapport kreeg ik de indruk dat we weer een beetje terug bij af zijn. Het rapport lijkt wel wat op een eerste aanzet om te komen tot een schatting van de sociaal-culturele kapitaalgoederenvoorraad van Nederland. Dat gebeurt op een nogal impressionistische manier – Schnabel spreekt zelf over een essayistische benadering. Een dergelijke raming van de sociaal-culturele kapitaalgoederenvoorraad zou ten tijde van het schrijven en rekenen de toenmalige regering te pas zijn gekomen. De kabinetten Balkenende II en III stonden namelijk een zekere terugtred van de overheid en een afslanking van de verzorgingsstaat voor. Daar zou echter, naar eigen zeggen, een activerend beleid tegenover staan dat vaker een appèl doet op de eigen verantwoordelijkheid van staatsburgers. Zulk een beleid impliceert, in de woorden van het SCP-rapport, aan de ene kant desinvesteringen in sommige voorzieningen van de verzorgingsstaat en aan de andere investeringen in de maatschappelijk wenselijke activiteiten van burgers.

3. Investeren in vermogen

In het inleidende hoofdstuk wijst Schnabel erop dat we leven in een tijdperk van economische metaforen. Die metaforen zijn zijns inziens niet alleen beeldspraak, maar weerspiegelen ook een veranderende werkelijkheid en openen nieuwe perspectieven op de toekomst. Zo zijn quasi-economische begrippen als sociaal en cultureel kapitaal, die in dit rapport – soms vermomd – centraal staan, algemeen gangbaar geworden. Toch bevallen die begrippen Schnabel maar half. Hij vindt ze te statisch, ze suggereren te veel zekerheid. Daarom hanteert hij liever de vaak als synoniem gehanteerde term vermogen. In een sociologisch perspectief zou het begrip vermogen connotatief meer dynamiek suggereren. Vermogen zou in tegenstelling tot kapitaal eerst moeten worden opgebouwd, zegt hij, en vertoont slechts zijn waarde in het gebruik ervan, dat wil zeggen in het toepassen van de verworven competenties. Dit lijkt me, met alle verschuldigde eerbied, veel weg hebben van begripsgoochelarij. In elk economisch handboek staat te lezen dat kapitaal moet worden opgebouwd en kan worden vernietigd, dat er ‘dood’ kapitaal bestaat, dat

wil zeggen kapitaal dat geen rente oplevert, en ‘versteend’ kapitaal, dat wil zeggen in onroerend goed belegd vermogen dat niet snel te gelde is te maken. In de sociologische literatuur spreekt men wel van ‘verzuurd’ sociaal kapitaal, dat wil zeggen sociaal kapitaal waarin, nadat het is opgebouwd, niet genoeg is geïnvesteerd en dat daardoor niet meer productief aanwendbaar is. Het begrip kapitaal is dus niet zo statisch en suggereert niet zoveel zekerheid als Schnabel denkt. Kennelijk heeft hij niet alleen mij niet van het subtiel onderscheid tussen kapitaal en vermogen overtuigd. Ook sommige medewerkers gebruiken in hun hoofdstukken de termen menselijk, sociaal en cultureel kapitaal nogal eens als synoniem voor vermogen.

Hoe dit ook zij, wat centraal staat in dit rapport is *investeren* in vermogen. Individuen of groepen kunnen initiatieven nemen, inspanningen plegen, inspiratie bieden en innovaties toepassen. Deze kunnen worden opgevat als investeringen omdat ze hun competenties kunnen versterken, hun situatie verbeteren en hun kansen vergroten. Ook externe partijen – zoals de overheid – kunnen hiertoe bijdragen, door sterkere betrokkenheid bij het activeren en (re)integreren van burgers, door in hun maatschappelijk wenselijke activiteiten te investeren.

Investering, zegt Schnabel, staat in de sociologische zin van het woord tegenover institutionalisering, dat als concept de toekomst niet als een spannend, hopelijk lonend en uiteindelijk onzeker avontuur ziet, doch als een veilige en zekere herhaling van een verleden dat zich bewezen heeft. Dit is mij een beetje te kort door de bocht. Investeren is altijd een risicovolle aangelegenheid, maar haast niemand is geneigd in een situatie van volledige onzekerheid tot investeringen over te gaan. Investeringsrisico's moeten berekenbaar zijn en daar zijn instituties voor nodig. Instituties geven aan welke wegen vermoedelijk of waarschijnlijk naar succes leiden en welke niet. Instituties geven een aanwijzing wanneer investeringen vermoedelijk renderen. Ze wijzen de weg waarlangs kapitaal waarschijnlijk het best kan worden opgebouwd. Fysieke objecten kunnen immers slechts worden geaccumuleerd en gebruikt als er sprake is van afdwingbare eigendomsrechten, dan eerst worden ze economisch kapitaal. Het accumuleren van kennis en vaardigheden vereist instellingen van onderwijs en opleiding, dan pas worden ze menselijk of cultureel kapitaal. Sociale banden kunnen eerst productief worden aangewend als ze worden gesanctioneerd door gemeenschapsnormen of de statuten en reglementen van verenigingen, stichtingen en andere non-profitorganisaties. Dan pas is er sprake van sociaal kapitaal.

4. Vragen

‘Wie investeert in wie en op welke manier’, dat is volgens Schnabel de centrale vraag in dit rapport. Die beschrijvingsvraag wordt in de verschillende hoofdstukken niet alleen nader ingevuld en verder uitgewerkt, maar ook voorzien van verklarings-, toetsings- en toepassingsvragen. Zo gaan hoofdstuk twee tot en met vijf bijvoorbeeld over investeringen in menselijk kapitaal. In hoofdstuk twee wordt de vraag gesteld hoe de hogeronderwijsdeelname van autochtone en allochtone Nederlanders zich ontwikkelt, welke factoren daarop van invloed zijn en wat de aangrijpingspunten zijn voor het bevorderen van de hogeronderwijsdeelname van de lagere sociaal-

economische milieus en jongeren uit de minderheden. In hoofdstuk drie gaan de vragen over het wat, hoe en waarom van onderwijsinvesteringen in getalenteerde jeugd en wordt tevens, hoewel in andere woorden, de vraag gesteld naar het rendement van in getalenteerde jeugd geïnvesteerd kapitaal. In hoofdstuk vier komt de vraag aan de orde wie er vooral investeren in informatievaardigheden, op welke wijze dit menselijk kapitaal wordt verworven en welke consequenties dat voor hen heeft in termen van maatschappelijk gewin. In hoofdstuk vijf, dat over etnische minderheden in de middenklasse gaat, wordt de vraag gesteld in hoeverre investeringen door en voor immigranten in het onderwijs van belang zijn voor het realiseren van een gunstige arbeidsmarktpositie. Die vraag wordt van menselijk kapitaal vervolgens uitgebreid naar cultureel en sociaal kapitaal door de vraag te stellen in hoeverre investeringen in de taal, cultuur en sociale contacten van de ontvangende samenleving hierop van invloed zijn. Hoofdstuk zes gaat niet zozeer over investeringen in menselijk kapitaal als wel over het aanwenden van dit kapitaal in het productieproces. Het centrale vermoeden in dit hoofdstuk, dat handelt over voltijds werkende moeders, is dat hun arbeidsdeelname spoort met het beleid van het kabinet Balkenende II en daarom door dat kabinet kan worden gezien als een wenselijke investering in het economisch draagvlak van de Nederlandse samenleving. Dat roept echter de vraag op of het werken in voltijd door moeders een positieve (vrijwillige) of een negatieve (gedwongen) keuze is. Hoe combineren werkende moeders arbeid en zorg, wat voor knelpunten ervaren zij en hoe zou de overheid of zouden sociale partners dan wel individuele werkgevers kunnen bijdragen tot het oplossen ervan?

Hoofdstuk zeven is een vreemde eend in de bijt. In plaats van burgers staan in dit hoofdstuk, dat over het belang van sociale en culturele aspecten voor succesvolle innovatie gaat, bedrijven en landen centraal. Erin worden vragen gesteld zoals wat de Nederlandse overheid eraan doet om innovatie te bevorderen en waar we in Nederland qua innovatie (internationaal, sectoraal en regionaal) goed in zijn. In hoofdstuk acht, dat over de boer als maatschappelijke ondernemer handelt, wordt de vraag gesteld wie de boeren van nu zijn en wat hun drijfveren en motivaties zijn om hun bedrijf te blijven voeren. Sommige van die boeren ontwikkelen initiatieven voor het maatschappelijk ondernemen. Het is echter de vraag of het investeren in maatschappelijk ondernemen wel een goede investering is voor de boeren zelf en voor de samenleving als geheel. Hoofdstuk negen gaat over investeren in gezondheid. Welke mensen investeren met gezond gedrag in hun gezondheid? Hoe spelen overheid en markt hierop in en hoe zou dat wellicht beter kunnen?

Met de hoofdstukken tien en elf zijn we weer op vertrouwd terrein. Hoofdstuk tien gaat over informele zorg als opbrengst van sociaal kapitaal. Wie helpt wie en hoeveel met wat? Dat is de eerste vraag die in dit hoofdstuk wordt beantwoord. Daarna worden vragen gesteld naar de economische betekenis van informele zorg door familie en vrienden, de kosten en baten ervan en de investeringen en investeringsmogelijkheden van de overheid in dit soort sociaal kapitaal. In hoofdstuk 11, over kerkgangers als investeerders in de *civil society*, wordt sociaal kapitaal wat wijder opgevat, namelijk als vrijwilligerswerk. Kerken fungeren namelijk niet alleen als instituties die spirituele en praktische bijstand geven aan hun leden, maar genereren ook vaak breder sociaal engagement. Vrijwilligerswerk voor de kerk lijkt vaak dienst te doen als een opstapje

naar ander vrijwilligerswerk. De vraag is dan wat de mechanismen erachter zijn.

De laatste twee hoofdstukken, twaalf en dertien, gaan respectievelijk over investeringen door burgers in de bestaande woningvoorraad van de grote stad en over investeren in een leefbare woonomgeving. In hoofdstuk twaalf wordt opgemerkt dat in de grote stad veel wordt geïnvesteerd om de kwaliteit van de woningvoorraad op peil te houden en dat een deel van die investeringen afkomstig is van particuliere huishoudens. Wanneer die investeringen vervolgens leiden tot statusverhoging van de omgeving (buurt, wijk) wordt gesproken van *gentrification*. De vraag wordt dan gesteld waarom bepaalde wijken eerder in aanmerking komen voor groot onderhoud dan andere. En waarom stijgt vervolgens in de gebieden waar veel onderhoud is gepleegd maar een deel in sociale status? In hoofdstuk dertien staan initiatieven tot het verbeteren van de leefbaarheid centraal. Die inspanningen worden soms onbetaald door bewoners verricht of financieel dan wel anderszins ondersteund door woningcoöperaties of het opbouwwerk, maar zijn soms ook het product van grootschalige investeringen in de herstructurering van wijken door de overheid. De vraag is dan wat de bijdrage is van de verschillende initiatieven tot de tevredenheid van bewoners met de leefbaarheid van hun buurt.

Dit geheel overziend dringen twee opmerkingen zich op. Allereerst dat het geheel aan vraagstellingen voorbeeldig is. Niet alleen zijn de vragen helder vanuit een centrale optiek verwoord, maar ze respecteren ook veelal de logica van het vraagstellen. Eerst beschrijvings-, dan verklarings-, vervolgens toetsings- en ten slotte toepassings- of verbetervragen. Ten tweede blijkt nu wat het voordeel is van het hanteren van de term vermogen. Het net kan namelijk wijder worden uitgeworpen dan bij het hanteren van begrippen als menselijk, sociaal en cultureel kapitaal het geval zou zijn. Een nadeel is natuurlijk wel dat de term vermogen de theoretische connotaties mist die met de kapitaalbegrippen verbonden zijn. Daarmee dreigen verklaringen een sterk *ad hoc*-karakter te krijgen.

5. Enkele bevindingen

Hier ontbreekt de ruimte om uitgebreid in te gaan op de bevindingen. De geïnteresseerde lezer verwijs ik naar de korte, bondige, heldere en in een kader geplaatste samenvattingen die aan de afzonderlijke hoofdstukken voorafgaan. Jammer genoeg is het ondoenlijk om ze te condenseren tot een coherent en consistent kort overzicht. Daarvoor lopen ze te veel uiteen. Hier wrekt zich de impressionistisch/essayistische benadering. Wat veel had kunnen goedmaken, is een afsluitend en concluderend hoofdstuk waar alle lijnen weer samenkomen en de bevindingen op een hoger plan worden getild. Maar zulk een hoofdstuk ontbreekt. Veel verder dan het pikken van wat krenten uit de pap zal en kan ik dus niet gaan.

Opmerkelijk is dat nogal wat bevindingen, hoewel toch zon voorspeld was, in meteorologische termen meer weg hebben van het weertype: wisselend bewolkt met zonnige perioden, maar ook een enkele bui. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de hogeronderwijsdeelname van niet-westers allochtone jongeren in de afgelopen jaren duidelijk is toegenomen, maar ook dat hun studie in dat onderwijs minder goed verloopt: ze studeren minder vlot en vallen vaker uit. Ook

blijkt dat de middenklasse in toenemende mate wordt bevolkt door allochtonen, maar dat nog steeds relatief veel allochtone ondernemers hun bedrijf gedwongen beëindigen en nogal wat allochtonen er niet in slagen hun relatief hoge inkomenspositie vast te houden. Iets vergelijkbaars valt te constateren op het terrein van de gezondheid. Investerings van individuen in gezond gedrag leiden tot een langer leven en aanvankelijk lagere zorgkosten, maar op termijn zijn de zorgkosten juist (veel) hoger als deze individuen in een latere levensfase ouderdomsziekten krijgen. Dat leidt tot de cynische conclusie: voor de kosten van de zorg geldt dus dat voorkomen eerst kosten bespaart, maar op de lange termijn dus duurder zal zijn dan genezen (of beter gezegd: behandelen). Wat de *civil society* betreft, blijken kerkgangers in aanzienlijk grotere aantallen vrijwilligerswerk te doen, ook als dit niet op de kerk is gericht. Zij betonen zich tevens vrijgevinger in hun donaties aan goede doelen en ideële organisaties, ook als het om seculiere doelen gaat. Helaas echter zijn de afgelopen decennia de kerken in snel tempo kleiner, leger en grijsler geworden, dus is het perspectief niet erg gunstig.

6. Naar een sociaal-culturele kapitaalrekening voor Nederland

Eerder heb ik gesteld dat dit rapport wel iets weg heeft van een eerste aanzet tot de schatting van de sociaal-culturele kapitaalgoederenvoorraad van Nederland. Dat lijkt ver gezocht, maar Schnabel zelf verwijst in zijn inleidende hoofdstuk uitdrukkelijk en instemmend naar een metaforisch gebruik van de termen verlies- en winstrekening uit het economische vocabulaire. In dit rapport gaat het hem er expliciet om het idee van een winstrekening in relatie te brengen tot een perspectief van groei en ontwikkeling. Het inleidende hoofdstuk draagt dan ook niet voor niets de titel 'Een wereld te winnen'.

Als het SCP verder zou willen gaan met deze aanpak, welke kant zou deze dan uit moeten gaan? Om die vraag te beantwoorden is het nodig eerst aan te geven wat een sociaal-culturele winstrekening inhoudt. Een dergelijke rekening legt rekenschap af van de activa, dat wil zeggen de gezamenlijke sociaal-culturele baten van de Nederlandse samenleving. Een deel van die baten wordt geconsumeerd en een ander deel geïnvesteerd. Investeren betekent in het algemeen het bestemmen van productiemiddelen voor de voortbrenging van kapitaalgoederen. In dit geval menselijk, sociaal en cultureel kapitaal. Een goede raming van de sociaal-culturele kapitaalgoederenvoorraad maakt het niet alleen nodig die investeringen te onderscheiden naar type activa en sectoren, maar ook om de verwachte levensduren van de geproduceerde kapitaalgoederen erin te verdisconteren. Dat betekent dat we een onderscheid moeten maken naar bruto en netto investeringen. Bruto investeringen zijn de in een bepaalde periode voortgebrachte sociaal-culturele kapitaalgoederen. Voor de netto investeringen moeten daar de investeringen vanaf worden getrokken die dienen ter vervanging van versleten of verouderde kapitaalgoederen.

Wat is het nut van een dergelijke raming? Deze maakt het mogelijk met behulp van een sociaal-culturele productiefunctie vast te stellen of, en zo ja, hoe en in welke mate welke en hoeveel sociaal-culturele kapitaalgoederen worden gebruikt als middelen tot verdere productie en in welke mate ze dienen om welzijn te produceren. Met dat laatste zijn we weer terug bij de

indrukwekkende reeks van eerdere sociale en culturele rapporten die systematische informatie bevatte over het sociale en culturele welzijn en welbevinden van de Nederlandse bevolking. Het verschil is echter dat er nu aan kan worden toegevoegd hoe dat welzijn en welbevinden wordt voortgebracht. Dat is in ieder geval theoretisch gezien al weer een hele stap vooruit.

Het is natuurlijk makkelijk kort te schetsen hoe verder te gaan met de schatting van de sociaal-culturele kapitaalgoederenvoorraad van Nederland. Het uitwerken van zulk een schets vraagt om veel inzicht en de uitvoering ervan een grote inzet. Maar het Sociaal en Cultureel Rapport 2006 is te beloftevol om het hierbij te laten. Het biedt op zijn minst een aanpak die een vervolgproject verdient.

Noot

1. Emeritus hoogleraar Algemene en Theoretische Sociologie, Universiteit van Tilburg. Adres: Turfmarkt 55-57, 2801 GW Gouda, e-mail w.a.arts@uvt.nl.